

## KUR'ÂN'IN TARİHİ KAYNAK DEĞERİ \*

Belkıs ÖZSOY DEMİRAY\*\*

### Öz

Bütün İslami ilimlerde olduğu gibi, İslam tarihi ve siyer söz konusu olduğunda da, ilk müracaat kaynağı şüphesiz Kur'an'dır. Bu çalışmada Kur'an'ın, İslam tarihi ve siyer kaynağı olarak önemi ve kaynak olarak kullanımındaki sınırlılıkları ele alınmıştır. İhtiva ettiği peygamber kıssaları, geçmişle ilgili bilgiler, tarihi olaylar ve olgular itibarıyla Kur'an, tarih açısından oldukça önemlidir. Sahih, orijinal ve objektif bir kaynak olan Kur'an, aynı zamanda içermiş olduğu tarih felsefesi ve metodolojisine dair prensiplerle de tarihçiler için büyük önem arz etmektedir. Fakat bunun yanında Kur'an'ın kendine has düzeni, kronolojik olmaması, tafsilata girmemesi, zaman ve mekan belirtmemesi ve ibret almayı amaçlayan üslubu gibi hususlar, ondan faydalanmayı zorlaştırmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kur'an, Tarih, Siyer, Tarihi Kaynak, Tarih Felsefesi

### The Value of Historical Source of The Qur'an

#### Abstract

As in all Islamic sciences, when sira and history of Islam are discussed, the first source of reference is undoubtedly the Qur'an. In this study, it is examined what kind of importance the Qur'an has with regard to Sira and History of Islam and what kind of limitations in its use as an historical source. It is very important in terms of history because of the prophetic stories, information about the past, historical events and the facts that it has involved. The Qur'an as a genuine, original and objective source as well as with it is principles regarding to the philosophy and methodology of history, that it contains, has a great importance for historians. However the issues such as the Qur'an's own scheme, not having any chronology and not any more details and not indicating times and places of the historical events and but rather having wording of taking lessons from them make some difficulties for the reseachers to use it.

**Keywords:** The Qu'ran, History, Sira, Historical Source, Philosophy of History

---

\* Bu makale, "Kur'an'ın Siyere Kaynaklığı: İlk Dönem Siyer ve İslam tarihi Kaynaklarında Ayet Kullanımı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

\*\* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, belkisozy@sdu.edu.tr.

## Giriş

Tarih, Müslümanların özel önem verdiği disiplinlerden birisidir. Müslüman tarihçiler, siyer ve megâzî temelleri üzerine kurmuş oldukları İslam tarihini telif ettikleri eserlerle geliştirmişlerdir. Daha sonra malzemesi ve muhtevası zenginleşmiş olan İslam tarihi, siyer, megâzî, tabakât, futuhat gibi birtakım dallara ayrılmış ve bu dallara ait müstakil kitaplar yazılmıştır.<sup>1</sup> İslam tarihi ve onun dallarının en önemli kaynaklarından biri, şüphesiz ki Kur'ân'dır. Müslüman müellifler, Kur'ân'da mevcut bulunan bu malumatı, değişik kaynak ve rivayetlerle destekleyip genişletmek suretiyle siyer, megâzi, kısas-ı enbiyâ türünden eserler meydana getirmişlerdir.<sup>2</sup>

Allah'ın Hz. Peygamberine göndermiş olduğu vahiylerden oluşan bir kitap olması dolayısıyla, Kur'ân'ın içermiş olduğu malumatın sahihliğinden şüphe edilmez. Dolayısıyla o, tarihçiler için ilk müracaat kaynaklarından biri olmalıdır. Fakat Kur'ân'ın kaynaklığını esas almak demek bu hususta Kur'ân'dan başka kaynağa müracaat edilmeyeceği anlamına gelmez. Kur'ân'ın verdiği siyer malumatıyla birlikte hadis, siyer, megâzî ve tarih kaynaklarına da başvurmak zaruridir.

## 1. Tarihi Kaynak Değeri Açısından Kur'ân'ın Önemi

### 1.1 Sahih Kaynak Olması

Hz. Peygamber'in hayatına dair en güvenilir malumatı edinebileceğimiz kaynak, şüphesiz Kur'ân-ı Kerim olacaktır. Onun hayatı, kişiliği, mücadelesi, davası, peygamberlik kurumu ve gerçek bir Peygamber tasavvuru için, daima kendisine başvurulacak olan mihenk taşı Kur'ân'dır. Elde ettiğimiz verilerin, ancak Kur'ân'a arz edilmesi ile sıhhatinin tespiti tamamlanmış olacaktır.<sup>3</sup> Zira Kuran bu hususta en sahih kaynaktır.

*"Bu Kur'ân, Allah'tan (indirilmiş olup) başkası tarafından uydurulmamıştır. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayıcı ve Kitab'ı açıklayıcı olarak indirilmiştir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. (O) âlemlerin Rabbi tarafından"dır."*<sup>4</sup> Kur'ân Allah kelamıdır; yani Kur'ân'ın kaynağı Allah'tır. Bunun aksini iddia edip Kur'ân'ın uydurulmuş olduğunu söyleyenlere, bizzat Kur'ân itiraz etmektedir; *"Hala Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*<sup>5</sup> Buna rağmen uydurma olduğunu düşünenler, bütün yardıma

<sup>1</sup> Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991, ix; İsmail Yiğit, "Kur'ân ve Siretü'n-Nebevi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, İstanbul, 2001, 92.

<sup>2</sup> Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, 147-153; Adem Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", *İstem*, yıl:8, sayı:16, Konya, 2010, 10-11.

<sup>3</sup> Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", *İstem*, 11-12.

<sup>4</sup> Yunus 10/37; ayrıca bkz. Yusuf 12/111; Bakara 2/75; En'am 6/114.

<sup>5</sup> Nisa 4/82.

çağırabileceklerini çağırıp, onun benzeri sureler veya ayetler meydana getirip okuyabilmelidirler.<sup>6</sup>

Kur'ân'a verilmiş olan isimlerden biri de "furkan"dır.<sup>7</sup> Furkan, hak ile batılı, doğru ile yanlış ayıran ölçü anlamına gelmektedir.<sup>8</sup> Hakk ile batılı, iman ile küfürü, iyi ile kötüyü, doğru davranış ile yanlış davranışı, helal ile haramı, hayır ile şerri ayırdığı gibi, Hz. Peygamber tasavvurunun sahih olarak oluşturulmasında, doğru bilgi ile yanlış bilgiyi ayıran temel dayanaktır. Kur'ân'ın sahih kaynak olması, içerisinde hiçbir şüphe bulunmayan bir kitap olmasındandır. Kur'ân bu konuda kendisi için "*lâ raybe fih*" tabirini kullanır. Ne önünden, ne arkasından herhangi bir yanlışın ulaşamayacağı, kendisinden kuşku duyulmayan ve şüphe barındırmayan bir kitaptır. Kur'ân, Hz. Peygamber'in kendisinin uydurmuş olduğu sözler değildir.<sup>9</sup> Aynı şekilde, Kur'ân'ın kaynağının şeytan olduğunu söylemek de mümkün olmamaktadır.<sup>10</sup> Kur'ân'daki tarihi verilerin, Kitab-ı Mukaddes'teki kıssalarla büyük oranda benzer olmasından yola çıkarak, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e Yahudi veya Hıristiyan bir kişi tarafından öğretildiğini iddia etmek de yanlıştır.<sup>11</sup> Kur'ân, kendi indirilişi ile ilgili olarak "*bi'l-hakk*" tabirini<sup>12</sup> kullanır. Yani Kur'ân'ın kaynağı Allah'tır ve içerisindekiler de uydurma değil, bizzat tüm gerçekliğiyle Allah tarafından vahyedilen sözlerdir.

Tarihi bir kaynak olarak kullanılan rivayetlerin, Kur'ân mesabesinde olmadığı kabul edilmelidir. "*Siret kitaplarında ve diğer kitaplarda yer alan rivayetler geç zamanlarda yazıya geçtiğinden, hafızalarda taşındığı sırada güzel korunamama ve sağlıklı bir biçimde nakledilememiş olma ihtimali bulunduğundan, ayrıca bu rivayetlere heva-hevesin, ön yargıların, kasıtlı müdahalelerin, uydurmacılığın ve uzlaşmacı gayretlerin etkisi uzanmış olabileceğinden, kişinin gönlünde pek çok kuşklara neden olabilirse de Kur'ân böyle değildir. Çünkü Kur'ân tüm bu şaibelerden tamamen uzaktır, her türlü takdirin üstündedir.*"<sup>13</sup> Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kur'ân'da Hz. Peygamber dönemi, onun hayatı, kişiliği ve cahiliye çağına dair elde ettiğimiz bilgiler, her türlü şüpheden uzaktır. Bu sebeple araştırmacıların başvurabileceği en güvenilir ve sahih metin Kur'ân'dır.

<sup>6</sup> Bakara 2/23; Yunus 10/38; Hud 11/13; İsrâ 17/88.

<sup>7</sup> Bakara 2/53; Furkan 25/1.

<sup>8</sup> Râğıb el-İsfahanî, *Müfredat*, terc: Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İstanbul, 2012, 792.

<sup>9</sup> Necm 53/3-4; Hakka 69/ 40-44.

<sup>10</sup> Hac 22/52-53; Şuâra 26/221-223; Tekvir 81/25.

<sup>11</sup> Bu kıssaların, Hz. Peygamber'e vahiy ile anlatılan gaybi haberler olduğuna dair bkz. Âl-i İmran 3/44; Hud 11/49; Yusuf 12/ 102; Kasas 28/44-46.

<sup>12</sup> Bakara 2/176; Nisa 4/105; Mâide 5/48; En'am 6/114 vd.

<sup>13</sup> İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev: Mehmet Yolcu, Düşün Yay. İstanbul, 2011, I, 15.

## 1.2. Orijinal Olması

Kur'ân, Hz. Peygamber'e indiği şekliyle, günümüze kadar gelmiştir. Her türlü tahrifat, eksiltme ve eklemeye karşı muhafaza edileceği garantisini taşımaktadır. Bir takım müdahaleler ile eksiltildiği veya kendisine bir şeyler eklendiği iddialarını, Kur'ân bizzat yalanlamaktadır: "*Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*"<sup>14</sup>

İslamiyet'in ilk zamanlarından itibaren, Hz. Peygamber kendisine gelen vahiyleri, okuma yazma bilen sahabilerine yazdırmıştır. Yazılı materyallerin yanında, Kur'ân pasajlarının ezberlenmesi de, onun korunmasında büyük rol oynamıştır. Yazılı kültüre uzak olan Araplar, güçlü hafızaları sayesinde, sıkıntı çekmeden, nazil olan Kur'ân pasajlarını ezberleyebilmişlerdir.<sup>15</sup> Hz. Peygamber'in vefatı ile vahyin tamamlanmış olması dolayısıyla, Kur'ân'a bir şey eklemek artık imkan dahilinde değildir.<sup>16</sup> Kur'ân dışında hiçbir dini metin, bu kadar güvenilir biçimde bugüne kadar gelememiştir. Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen Kur'ân, daha sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde oluşturulan mushaf ile bugünkü şeklini almış ve hiçbir değişime, tahrifata, eklemeye ve eksiltmeye uğramadan nakledilebilmiştir. Kur'ân'ı kaynak olarak kullanmak isteyen tarihçi, onun vahyedildiği şekliyle bozulmadan günümüze kadar gelmiş bir kaynak olduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Kur'ân'da Hz. Peygamber öncesi dönem ve Hz. Peygamber dönemine ışık tutabilecek ifadeler, elbette ki her türlü şüpheden irak olacaktır. Vahiy, yaşanan gelişmelere paralel olarak inmiştir ve bu sebeple o dönemdeki gelişmeler hakkında Kur'ân, az veya çok, detaylı veya yüzeysel, açıklama ve değerlendirmeler içermektedir. Oryentalistler dahi, onun, güvenilir, orijinal ve çağdaş bir metin olması hususunu inkar etmemişlerdir.<sup>17</sup>

## 1.3. Objektif Olması

Kur'ân, beşerin subjektif ve hissi yaklaşımlarından uzak olması dolayısıyla objektiftir. İnsan söz konusu olduğunda subjektif ve önyargılı değerlendirmeler, kasıtlı yapılan saptırmalar, yanlış yönlendirmeler, hata ve yanlışlıklar olabilir. Dolayısıyla insanların meydana getirdiği tarihi kaynaklar, bu illetler göz önünde bulundurulurken incelenmek durumundadır. Fakat, Allah

<sup>14</sup> Hicr 15/9.

<sup>15</sup> Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev: Abdulaziz Hatip- Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul, 2013, 13; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 2014, 53-54; Abdülhamit Birişik, "Kur'ân: Tarihi ve İsimleri- Tarihi- Tertibi", *DİA*, TDV Yay., XXVI, Ankara, 2002, 385.

<sup>16</sup> Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 13.

<sup>17</sup> Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 15; Oryentalistlerden bazılarının da bu düşüncede oldukları hakkında bkz. Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, der. ve çev: Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995, 169; W. Muir, *The Life of Mahomet*, Smith ElderandCo, London, 1861, I, xxiv.

katından gelen vahiyler toplamı olması nedeniyle, Kur'ân için bunları söylemek mümkün değildir. Kur'ân, araştırmacılar için objektif bir tarih kaynağıdır.<sup>18</sup>

Kur'ân'ın, ifade etmiş olduğu hususlar, değer yargıları göz önünde bulundurulduğunda elbette bir taraf belirtmektedir. Kur'ân'ın objektifliği, yaşanan hadiseleri herhangi bir savunma ve temize çıkarma olmadan, tahrif etmeden, sözü evirip çevirmeden olduğu gibi anlatması ile ifade edilebilir.<sup>19</sup> Mesela, Uhud gazvesinin nasıl mağlubiyete dönüştüğünü anlatır ve Müslümanların hatalarını yüzlerine vurur: *"Allah size verdiği sözde durdu. O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz. Ne zamanki dağılıp, (Allah'ın) size, sevdiğiniz şeyleri göstermesinden sonra (savaş) konusunda çekıştiniz. Kiminiz dünyayı istiyordu, kimini de ahireti. Ve itaatsizlik gösterdiniz. İşte o zaman sizi denemek için (Allah) sizi onlardan geri çevirdi. O sizi affetmiştir. Allah inananlara karşı büyük lütuf sahibidir. Elçi arkanızdan sizi çağırırken, kimseye bakmadan kaçıyordunuz. Ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene üzülesiniz diye, Allah sizi üzüntüden üzüntüye uğrattı."*<sup>20</sup> Ayrıca Huneyn gazvesinde, ani hücum karşısında şaşırarak Müslümanların, geriye dönüp kaçışlarını saklamaz; *"Allah birçok yerde ve Huneyn gününde size yardım etti. Çokluğunuz sizi böbürlendirmişti, ama size bir yarar sağlamamıştı. Yeryüzü bunca genişliğine rağmen size dar gelmişti de arkanızı dönmüşştünüz."*<sup>21</sup>

Kur'ân, peygamberlerin hikayelerini, tebliğ vazifelerini yerine getirirken yaşadıklarını ve mücadelelerini anlatırken; Hz. Adem'in yasaklanmış meyveyi yemesini<sup>22</sup>, Hz. Yunus'un görev yerinden kaçmasını<sup>23</sup>, Hz. Musa'nın kaza ile adam öldürmesini<sup>24</sup> ve Hz. Davud'un işlediği bir hata dolayısıyla tevbe etmesini<sup>25</sup> de atlamadan anlatır. Nuh'un, kendisine iman etmeyen oğlundan<sup>26</sup>, İbrahim'in putlara tapan babasından<sup>27</sup> ve Lut'un helak olanlar arasında kalan karısından<sup>28</sup> da bahseder. Kadının Hz. Yusuf'u kendisine çağırıldığını ve Yusuf'un bunu reddettiğini anlatırken, *"Rabbinin kesin delilini görmeseydi, Yusuf da onu arzu edecekti."*<sup>29</sup> ayrıntısını atlamaz.

<sup>18</sup> Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 11; Rıza Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens. Ankara, 2011, iv.

<sup>19</sup> İmadüddin Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, çev: Ahmet Ağırakça, Risale yay. İstanbul, 1998, 13-14.

<sup>20</sup> Âl-i İmran 3/ 152-153.

<sup>21</sup> Tevbe 9/25.

<sup>22</sup> Araf 7/19-22; Taha 20/117-121; Bakara 2/ 35-36.

<sup>23</sup> Saffat 37/ 140-148; Enbiya 21; 87-88.

<sup>24</sup> Kasas 28/15.

<sup>25</sup> Sad 38/21-25.

<sup>26</sup> Hud 11/42-43.

<sup>27</sup> En'am 6/ 74.

<sup>28</sup> Hud 11/81.

<sup>29</sup> Yusuf 12/ 24.

#### 1.4. Esbâb-ı Nüzûl

Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân'ın ayet veya surelerinin inmesine sebep olan olay, durum ya da soruyu ifade eder.<sup>30</sup> Aynı zamanda ayet ve surelerin iniş sebeplerini araştıran ilim dalına da esbâb-ı nüzûl denilmektedir.<sup>31</sup> Esbâb-ı nüzûl, İslam tarihi ve siyer araştırmacıları için, başvurulması gereken çok önemli bir Kur'ânî ilimdir. Nüzûl sebepleri tamamen rivayetle gelen bilgilere dayanmaktadır. Bu sebeple hadis usûlünde, hadis rivayetlerinin sıhhatini belirleyen şartlar, bu konudaki rivayetlerin sıhhat durumunu da belirlemede kullanılmıştır.<sup>32</sup> Kaynaklarda esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlere göre ayetlerin inişi iki şekilde olmaktadır:<sup>33</sup>

1. Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bir olay sonrasında, o olayı konu edinen bir vahyin gelmesidir. Buna örnek olarak Tebbet Suresi verilebilir: "*Sen en yakın hısımlarını uyar.*"<sup>34</sup> ayeti indikten sonra Hz. Peygamber, kavmini toplamış ve onlara tebliğde bulunmuştur. Ebu Leheb'in, "Bizi bunun için mi topladın?" diyerek tepki göstermesi üzerine Tebbet Suresi nazil olmuştur.<sup>35</sup>

2. Rasullullah'a sorulan bir soruya cevap niteliğinde ayetin inmesidir. Örneğin, Havle bt. Sa'lebe isimli hanım sahabiye kocası Evs b. Samit zihar yapmış ve bu kadın Hz. Peygamber'e gelerek durumunu şikâyet etmiştir. Çok geçmeden Mücadele Suresinin ilgili ayetleri inmiştir.<sup>36</sup>

Kaynaklarda, bir ayet veya pasaj hakkında birden çok sebep-i nüzûl rivayeti bulunabilmektedir. Böyle bir durumda öncelikle, rivayetlerin sıhhat durumu araştırılmış ve sahih olan rivayet kabul edilip diğerleri terk edilmiştir. Sahih olan birden fazla rivayet varsa, birinin diğerine tercih edilebileceğini gösteren bir karine aranmıştır. Bu karine, ravinin olayı bizzat görmesi, nüzûl sebebini bildiren lafzın daha açık bir şekilde ifade edilmesi,<sup>37</sup> önemli bir ayrıntıyı içermesi veya rivayetinin daha sahih bir senetle gelmiş olması olabilir. Rivayetler arasında tercih yapılamamış ise, rivayetlerin cem edilmesi yoluna gidilmiştir; fakat buna da rivayetlerin konu, zaman ve mekan bakımından birbirlerine yakın olması şartıyla başvurulmuştur. Rivayetler tercih veya cem edilemiyorsa, son adım olarak, ayetin veya pasajın mükerrer olarak indiği kabul

<sup>30</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Bedrettin Çetiner, *Fatiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı yay., İstanbul, 2013, I, 1; Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, XI, Ankara, 1995, 360.

<sup>31</sup> Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, 360.

<sup>32</sup> Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, 360; Mennâu'l-Kattân, "Esbâb-ı Nüzûl", çev: Erdoğan Pazarbaşı- İbrahim Görener, *Erciyes Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:11, Kayseri, 2001, 154.

<sup>33</sup> Mennâu'l-Kattân, "Esbâb-ı Nüzûl", 154-155.

<sup>34</sup> Şuâra 26/214.

<sup>35</sup> Buhâri, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 26, 1; Müslim, *İmân*, 355; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 111

<sup>36</sup> İbn Mâce, *Talak*, 25; Ebû Dâvud, *Talak*, 17.

<sup>37</sup> "Nüzûl sebebini bildiren bazı ifadeler nüzûl sebebine delalet etmesi yanında ayetin hükmü altına girmeye veya ayetin şümülünü bildirmeye de delalet edebilmektedir." (Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 3).

edilmiştir.<sup>38</sup> Belirlenmiş olan bu usulün, amacına ne kadar matuf olduğu tartışılır. Zira bütün bu metodolojik adımlara rağmen kaynaklarda birçok ihtilaf ve çelişkili rivayetlere rastlanmaktadır.

Bu usulde sonuncu adım olan, ayetin tekrar indirildiğine hükmedilmesi durumuna taaddüdü'n-nüzûl veya tekerrürü'n-nüzûl denilmektedir.<sup>39</sup> Mesela Suyutî, Nahl suresinin 126-128. ayetlerinin mükerrer nazil olduğu görüşündedir.<sup>40</sup> Bu ayetin nüzûl sebebi olarak, kaynaklarda iki farklı rivayet vardır. Birinci rivayete göre, Uhud'da ensardan 64 kişinin şehit olması ve bu şehitlere müslâ yapılmasının ardından ensar, fırsatını bulduklarında müşriklere daha fazlasını yapacaklarını söylemişlerdir. Mekke'nin fethinde ensardan bazıları bu intikam duygusuyla bazı sözler sarf etmişler ve bunun üzerine de bu ayetler nazil olmuştur.<sup>41</sup> İkinci rivayete göre Hz. Peygamber, Uhud savaşında amcası Hz. Hamza'ya müslâ yapılmış olduğunu görünce çok etkilenmiş ve müşriklerden yetmiş kişiye aynısını yapacağına yemin etmiştir. Bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur.<sup>42</sup> Suyutî, bu iki rivayetten çıkan sonuca göre, ayetlerin hem Uhud savaşı hem de Mekke'nin fethi sırasında inzal edilmiş olduğunu iddia etmektedir. Burada birbirinden farklı da olsa, nüzûl sebebi rivayetlerini zayi etmeme düşüncesinin ağır basması ile, böyle bir çözüm yolunun üretildiği anlaşılmaktadır. Zira aynı ayetin iki defa vahyedildiğine dair bu iddialar, Kuran veya sahih rivayet gibi ciddi bir delile dayanmalıdır. Lakin mükerrer nüzûlü savunanların sağlam bir dayanakları yoktur.<sup>43</sup>

Nüzûl sebepleriyle ilgili farklı rivayetlerin bulunmasının birçok sebebi vardır. Bu rivayetlerden faydalanmak isteyen tarihçi, bu hususları göz önünde bulundurmalıdır. İlk olarak rivayetlerde kullanılan ibarelerden bahsetmek gerekir. "*Ayetin nüzûl sebebi şudur.*", "*Falan hadise vuku buldu, bundan dolayı şu ayet nazil oldu.*", "*Falan kişi Hz. Peygamber'e şöyle sordu, bunun üzerine şu ayet indi.*" gibi bazı ibareler, rivayetin nüzûl sebebine ait olduğunu gösterir. Fakat "*Bu ayet şu konuda inmiştir.*" gibi lafızlar, nüzûl sebebiyle ilgili olabildiği gibi, ayetin tefsiri veya izahı ile ilgili de olabilmektedir. Böyle bir ibareyle gelen rivayet, hem ayetin gerçek iniş sebebi olarak anlaşılabilen, hem de ayetin kapsamı içerisinde değerlendirilen bir olgu, durum ya da şahıslara da işaret

<sup>38</sup> Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl, *DİA*, 361; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 2-3; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 119; Mennâu'l-Kattân, "Esbâb-ı Nüzûl", 162-166.

<sup>39</sup> Abdullah Aygün, "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", *Usul İslam Araştırmaları*, sayı:21, İstanbul, 2014, 40; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 3; Ali Rıza Gül, "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt:7, sayı:19, 2015, 213.

<sup>40</sup> Suyutî, *İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2008, 84.

<sup>41</sup> Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 16.

<sup>42</sup> Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Kahire, 1968, 198-199; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, II, 555-556.

<sup>43</sup> Aygün, "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", 63; Gül, "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", 213; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul, 1997, XI, 126; Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi: Tefsir Usûlü*, Düşün Yay., İstanbul, 2014, 33.

edebilmektedir.<sup>44</sup> Bu tür ibarelerin ortaya çıkarmış olduğu kafa karışıklığı, nüzûl sebeplerine dair rivayetlerin çeşitlenmesine neden olmuştur. Ravilerin yanılması da farklı rivayetlerin ortaya çıkmasına sebep olan etmenlerden birisidir. Daha önce nazil olmuş olan bir ayetin, bir soru veya bir olay nedeniyle Hz. Peygamber tarafından tekrar okunması durumunda, bu ayetin o anda nazil olduğu zannına kapılanlar olmuştur.<sup>45</sup>

Sahabenin ayetlerin nüzûlünden önce gerçekleşen olayları kendi gözlemleri ölçüsünde nakletmeleri veya kendi durumları ve temennilerini de nüzûl sebebi olarak göstermeleri nüzûl sebebi rivayetlerini muhtelif hale getiren sebeplerden bir diğeri olmuştur.<sup>46</sup> Mesela Sa'd b. Ebi Vakkas'ın şu rivayeti zikredilebilir: *"Hakkımda dört ayet inmiştir. Birincisi; Annem Hz. Muhammed'den ayrılmazsam yemeden içmeden kesileceğine yemin etmişti. Lokman Suresi 15. ayeti bunun üzerine indi. İkincisi; Savaş ganimetleri içinde bir kılıcı Rasulullah'tan istedim. Bunun üzerine Enfal Suresi 1. ayeti nazil oldu. Üçüncüsü; hastalandığımda Rasulullah'a malımın yarısını vasiyet etmek istediğimi söyledim, kabul etmedi. Üçte birini vasiyet edip edemeyeceğimi sorduğumda ise susmuştu. Bunun üzerine üçte birini caiz kılan ayet ( Bakara 2/180) indi. Dördüncüsü; Ensarla birlikte şarap içtiğim bir gün onlardan biri benim burnuma vurdu. Ben de bunu Rasulullah'a anlatınca içki yasağıyla ilgili ayet (Mâide 5/90) vahyedildi."*<sup>47</sup> Bu rivayette Sa'd ganimet ayetleri ile ilgili olan ayetin kendisi hakkında indiğini söylemektedir. Fakat bu ayetin nüzûl sebebi hakkında çok sayıda rivayet nakledilmiştir.<sup>48</sup>

İlk dönemlerde nüzûl sebeplerine dair rivayetler, sahih, zayıf veya uydurma olduklarına bakılmadan kaydedilmiştir. Daha sonraki asırlarda ayetler için, Mekkî- Medenî, neharî-leylî, sayfî- şitâî, hadarî- seferî, firaşî-nevmî, arzî-semâî gibi oldukça tafsilatlı tasnifler<sup>49</sup> oluşturulmuştur. Bu nedenle kaydedilen bütün bu rivayetler, sıhhatine bakılmaksızın kullanılmış ve birbiriyle çelişen birçok rivayet ortaya çıkmıştır.<sup>50</sup>

Tarihçilerin nüzûl sebeplerinden faydalanmasını gerektirecek önemli bir husus da şudur ki; nüzûl sebeplerine dair rivayetler, firkaların ortaya çıkmasında rol oynayan sebeplerden sayılmaktadır. Aynı zamanda karşılıklı olarak, bu firkaların nüzûl sebepleri rivayetlerini şekillendirmeleri de söz konusudur.<sup>51</sup>

<sup>44</sup> Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 3; Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", 361; Gül, "Kur'an Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", 199.

<sup>45</sup> Mevdudî, *Teşhîmu'l-Kur'an*, çev: Muhammed Han Kayani vd., İnsan yay., İstanbul, 1999, VII, 314; Aygün, "Tefsir tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", 49.

<sup>46</sup> Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 2; Gül, "Kur'an Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", 207- 208.

<sup>47</sup> Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Mısır, 1953, VII, 33-34.

<sup>48</sup> bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 171-177.

<sup>49</sup> bkz. Suyutî, *İtkân*, 31-60.

<sup>50</sup> Aygün, "Tefsir tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", 53.

<sup>51</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 120; İslamoğlu, *Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, 34



Nüzûl sebeplerinin yanı sıra, Kur'ân'ın nüzûl ortamını bilmek de Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Denilebilir ki, nüzûl ortamına ait şartlar, Kur'ân'ın tamamının nüzûl sebebi sayılabilir.<sup>52</sup> Klasik siyer müellifleri, Rasulullah'ın peygamber olarak ortaya çıktığı, ilahi vahyi gündeme getirdiği, büyük bir başarı ile tebliğ ettiği ve tüm dünya hayatına bugün bile etkisi olan o büyük değişimlerin yaşandığı ortamı aydınlatacak malzemeye çok az yer vermişlerdir. Verilmiş olan sınırlı bilgi ise, genellemelerle<sup>53</sup> ve ana hatlarıyla ifade edildiği için kesin bir kanaate ulaşmak zor olmaktadır. Kaldı ki, aktarılan bu bilgiler de, uydurma olma ihtimalinden uzak değildir. Bunların çoğunun, Kur'ân ayetlerini açıklama amacıyla rivayet edilmiş olsalar bile, nasslarla çeliştiğini görmekteyiz.<sup>54</sup> Bu sebeple bu bilgileri kullanan araştırmacıların dikkatli ve uyanık olması gerekmektedir.

Esbâb-ı nüzûlün, ayetlerin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve fıkhi hükümler çıkarmada önemli olduğu aşikârdır. Ama sadece tefsir, fıkıh vb. ilimler için değil, siyer ve İslam Tarihi açısından da önemlidir. Kur'ân, insanları doğru yola iletmek ve bu yolun prensiplerini oluşturmak amacıyla inmiştir ve bu amaçlar doğrultusunda, geçmişten, indiği zamandan ve gelecekte bahsetmektedir. Kuran'ın, nazil olduğu zaman dilimi ve ortamı ile irtibatı olduğunu kimse inkâr edemez.<sup>55</sup> Nüzûl sebeplerini aktaran rivayetler incelendiğinde, siyer ve İslam Tarihi açısından önemli malumat elde edildiği görülmektedir. Ayrıca nüzûl sebepleri, bazı ayet ve surelerin indiği tarihleri belirlemede de önemli birer ipucu olmaktadır.<sup>56</sup> Karşılıklı olarak, ayet ve surelerin indiği tarihler de tarihi olayların kronolojisini belirlemede bize fayda sağlamaktadırlar. Bütün bu sebeplerle Hz. Peygamber'in hayatını oluşturmak için başvuru kaynakları arasında esbâb-ı nüzûl eserleri ve nüzûl sebeplerini içeren diğer eserler de olmalıdır.

### 1.5. Kur'ân'da Tarih Felsefesine Dair Prensipler

Tarih felsefesi, tarihten faydalanmaya ve ondan ders almaya yarayan usul ve prensipleri keşfetme faaliyetidir.<sup>57</sup> Olayları düzene koyar; mantıki bir

<sup>52</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 24; Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu: Mutlak Gerçeğin Sesi*, Ensar Yay., İstanbul, 2013, 88.

<sup>53</sup> "Çünkü bu haberler ve rivayetlerle Peygamber'in risalet öncesi dönem ve ortamının maddi gelişme, edebiyat ve düşünce hayatı açısından küçümsenmesi amaçlanmaktadır. O dönem ve ortam; cehalet, geri kalmışlık, sefalet, itilmişlik, perişanlık, barbarlık, kültürel araç ve vasıtalarından mahrumiyet, düşünce, inanç, ahlak ve edebiyatta katı bir maddecilik gibi sıfatlarla tanıtılmaktadır." (Derzeve, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 10).

<sup>54</sup> Derzeve, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 9-10; İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 22.

<sup>55</sup> Mennâu'l-Kattân, "Esbâb-ı Nüzûl", 153; Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 13.

<sup>56</sup> Gül, "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", 193.

<sup>57</sup> Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, 25.

şekilde açıklamaya çalışır; bugünü ve geleceği aydınlatmak amacıyla tarihin kanunlarını bulmayı amaçlar.<sup>58</sup> Kur'ân, tarihi malumatın yanında içermiş olduğu tarih felsefesi ve metodolojisine dair prensiplerle de tarihçiler için büyük önem arz etmektedir. Elbette ki Kur'ân, müstakil bir tarih felsefesi eseri değildir; ama bu konuda faydalanabileceğimiz çok önemli bilgileri haiz bir kitaptır.<sup>59</sup>

Kur'ân'da tarih gerçeği, geçmiş toplumların kıssalarında ifadesini bulmaktadır. Kur'ân'ın neredeyse her suresinde kısa veya uzun bir şekilde mutlaka tarihi bir olaya veya tarihi bir yasaya işaret edilmiştir. Kur'ân, tarih ile doğru bir ilişki kurmak için, olayları bir araya getirerek sunmakla yetinmez. Aynı zamanda tarihi toplumsal olaylara egemen olan kanunların olduğunu belirtir ve bunların araştırılmasını ister. Burada bahsedilmesi gereken önemli bir husus, tarihin yasalarının, doğa bilimlerindeki yasalar gibi olmadığıdır. Tarihi olaylar tektir; aynı şartlar altında, aynı sebeplerin sonucu olarak, aynı biçimde tekrar etmezler ve kendilerine has özellikler taşırlar. Toplumlar, şartları ve kültürleri itibarıyla birbirlerinden oldukça farklıdır. Bu sebeple aynı nedenlerin, müspet ilimlerde olduğu gibi, birebir aynı sonuçlar getirdiğini beklemek mümkün değildir.<sup>60</sup> Fakat bu, tarihi incelemenin ve geleceğe ışık tutacak genel ilkeleri tespit etmeye çalışmanın lüzumsuz bir faaliyet olduğu anlamına gelmez. Tarihi olaylar, geçmiş zamanda yaşanmış olsa da, etkileri bugüne kadar uzanır, geleceğimizin temelleri de bugün atılır. Tarihi hadiselerin sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel ve psikolojik sebeplerini tespit etmek ve bunlardan dersler çıkarmak gerekmektedir.<sup>61</sup> Ne var ki toplumsal yasaları tespit etmek, doğa bilimlerinin yasalarına göre daha zordur. Çünkü sebepler ve sonuçlar arasında daha karmaşık bir münasebet bulunur.<sup>62</sup> Kur'ân'da bu yasalar "sünnetullah" olarak isimlendirilmiştir. Sünnetullah, Allah'ın, toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu, toplumların gelişim ve çözümleriyle ilgili hüküm ve kanunları demektir.<sup>63</sup> Kur'ân, bu yasaların süregelen, değişmez ve geçerli olduklarını belirtir.<sup>64</sup>

Burada tarihin öznesinin kim olduğu problemi ortaya çıkmaktadır. Tabiatı yaratan ve bu alanda değişimi meydana getiren Allah'tır. Fakat tarih alanı, Allah ve insanın birlikte oluşturdukları bir olgudur. Kur'ân'a bakıldığında, tarihsel değişimin hem Allah'a hem de insana nispet edildiği görülmektedir.

<sup>58</sup> Abdülhamid Siddikî, *Tarihin Yorumu*, çev: Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay., İstanbul, 1978, 12.

<sup>59</sup> Öztürk, *Tarih Felsefesi*, 28.

<sup>60</sup> Şaban Öz, "Tarih Felsefesinde 'Tarihin Yasaları' Üzerine", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:11, 2008, 35-38.

<sup>61</sup> A. Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", *Atatürk Üni, İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:22, Erzurum, 2004, 65.

<sup>62</sup> M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Kardelen Yay., Konya, 2013, 63.

<sup>63</sup> Mustafa Özkan, "Tarihin Öznesinin Tespitinde Kur'ân'ın Tarih İlmine Katkısı/Kaynaklığı Üzerine -Bedir Savaşı Örneği-", *İstem*, yıl:8, sayı:16, Konya, 2010, 22; İlyas Çelebi, "Sünnetullah", *DİA*, C. XXXVIII, Ankara, 2010, 159.

<sup>64</sup> İsrâ 17/77; Ahzab 33/38, 62; Fatır 35/43; Mü'min 40/85; Fetih 48/22-23.

Lakin Allah'ın birtakım sonuçları yaratması, insanlardaki değişime bağlanmıştır.<sup>65</sup> "Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez"<sup>66</sup> Bu ve benzeri ayetlerden anlaşılacağı üzere insanlar, kendi akıbetlerini kendileri hazırlarlar.

Kur'ân, insanın özgür iradeye sahip olduğunu ısrarla vurgular<sup>67</sup> ve tarihin belirleyici öznesinin insan olduğunu belirtir. Tarihe yön veren temel güç, insan iradesidir. İnsanın gerçekleştirmiş olduğu değişimin şart olarak sunulması, onun tarihin akışına olan etkisini ve tarih karşısındaki sorumluluğunu göstermektedir.<sup>68</sup> İnsanlar ve toplumlar bu özgür iradeleri ile ne yaparlarsa onun karşılığını elbette göreceklerdir.<sup>69</sup> Yukarıda zikredilen ayette, Allah'ın müdahalesinin gerçekleşmesi şartı, insanın fiillerine bağlanır, fakat bunun ne zaman gerçekleşeceği belirtilmez. Bu karşılık sadece ahirette değil, dünyada da görülebilmektedir.<sup>70</sup> "Seni o yerden (Mekke'den) sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı. Bunu yapabilselerdi, senin ardından orada pek az kalırlardı. Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimiz hakkındaki kanun böyledir. Bizim kanunumuzda hiçbir değişme bulamazsın."<sup>71</sup> Bu Mekki ayetlerde söylenmiş olduğu gibi, Hz. Peygamber'in hicretinden sonra müşrikler ancak on sene dayanabilmişler ve böylece Allah'ın bu kanunu tecelli etmiştir.<sup>72</sup>

İlk çağlardan itibaren insanlar, tarihi olaylarda insanüstü varlıkların etkisinin olduğunu düşünmüşlerdir. Tek tanrılı dinlere göre, Tanrı, tarihin seyrine müdahale etmektedir.<sup>73</sup> İslam inancında ise, Allah, insanoğlu ile birlikte tarihin inşasında rol almaktadır ve bu faaliyet devam ede gelmiştir.<sup>74</sup> Peygamber ve ilahi kitap göndermesi, vahiy aracılığıyla toplumları doğruya yönlendirmesi, ahlaki davranmaya çağırması gibi hususlar, Allah'ın tarihi sürece müdahale ettiği anlamına gelmektedir.<sup>75</sup>

Kur'ân'da, tarih felsefesini kıssalar içerisinde yerleştirilmiş olarak bulmaktayız. Allah, tarihi ve toplumsal kanunları soyut olarak anlamak yerine,

<sup>65</sup> Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 32-33; Özkan, " Tarihin Öznesinin Tespitinde Kur'ân'ın Tarih İlmine Katkısı", 26; İlhami Güler- Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur'ân Fihristi*, Fecr Yay., Ankara, 2014, 693.

<sup>66</sup> Ra'd 13/11; ayrıca bkz; Enfal 8/53; Cin 72/16; İsrâ 17/16; Saff 61/5; Mâide 5/13; Muttaffifin 83/14; İsrâ 17/15; Bakara 2/107; En'am 6/57; Yasin 36/83; Hadid 57/5.

<sup>67</sup> İnsan 76/2-3; Şems 91/ 7-10.

<sup>68</sup> A. Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 61; Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 131-164; Öztürk, *Tarih Felsefesi*; 134; Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 33.

<sup>69</sup> Necm 53/39-41; Zümer 39/70; Nahl 16/97; Araf 7/96; Taha 20/124; Rum 30/41; Yunus 10/100; En'am 6/6; Âl-i İmran 3/165; Nahl 16/33-34; Şura 42/30

<sup>70</sup> Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 305; A. Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 60.

<sup>71</sup> İsrâ 17/ 76-77.

<sup>72</sup> Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 63.

<sup>73</sup> Özkan, "Tarihin Öznesinin Tespitinde Kur'ân'ın Tarih İlmine Katkısı ", 20.

<sup>74</sup> Güler-Özsoy, *Konularına Göre Kur'ân Fihristi*, 693.

<sup>75</sup> Özkan, "Tarihin Öznesinin Tespitinde Kur'ân'ın Tarih İlmine Katkısı ", 21.

kıssalar içerisinde sunmuştur. Böyle bir anlatım, tarihi insana kavratılabilmek açısından daha etkili ve daha zihinde kalıcıdır.<sup>76</sup> *"Bir Lut kavmi, bir Ad ve Semud kavmi niçin helak olmuştur? Toplumların gerileme ve ilerleme sebepleri nelerdir? Bütün bu hususlar kıssalarda uygulamalı olarak anlatılmaktadır."*<sup>77</sup> Kur'ân kıssaları, elimizdeki tarihi malumata nasıl yaklaşmamız, bunları nasıl değerlendirmemiz gerektiğini gösteren önemli ipuçları içerir.

Kur'ân kıssalarında en çok dikkat çekilen husus, toplumların/medeniyetlerin yok oluşları ve bunu hazırlayan sebeplerdir. Bu yok oluş veya çöküş, sünnetullah gereği, Allah'ın o toplumları cezalandırması olarak ele alınır.<sup>78</sup> Buna göre toplumların helak/ çöküş sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür<sup>79</sup>: Zulüm<sup>80</sup>, maddi servet ve refahın şımartması<sup>81</sup>, küfür<sup>82</sup>, gayri ahlaki bir hayat<sup>83</sup>, günah<sup>84</sup>, nankörlük ve şükürsüzlük<sup>85</sup>, kötülüklerin engellenmemesi<sup>86</sup>, kibir<sup>87</sup>, adaletsizlik, baskı, zorbalık, bozgunculuk<sup>88</sup>.

Toplumların helak edilmeleri, farklı biçimlerde olmuştur: *"Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var. Onlardan suda boğduklarımız var. Allah onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."*<sup>89</sup> Kur'ân, cezalandırma biçimlerine örnekler verirken, bunları üç grup olarak sunmaktadır: *"O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeye ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir."*<sup>90</sup> Müfessirlere göre üstten gelen azap, şiddetli yağmur, tufan, sayha ve benzeri; alttan gelen azap ise kuraklık, depresyon, yerin göçmesi gibi afetlerdir. İbn Abbas ve İkrime'ye göre üstten gelen azap yönetici sınıfının zulmü; alttan gelen azap, daha aşağıdaki toplumsal tabakalara

<sup>76</sup> Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 64; Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 25.

<sup>77</sup> Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 64.

<sup>78</sup> Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 305.

<sup>79</sup> Bu konuda bkz. M. Siddîkî, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, 35-49.

<sup>80</sup> Kasas 28/59; Âl-i İmran 3/117; En'am 6/47; A'raf 7/5; Yunus 10/13; İbrahim 14/13; Enbiya 21/11; Hacc 22/45; Enfal 8/25; Furkan 25/37; Sad 38/12-14; Tevbe 9/70.

<sup>81</sup> Enbiya 21/11-13; Kasas 28/58; Hud 11/116; Mü'minûn 23/33; İsrâ 17/16; En'am 6/44; Şuâra 26/ 128-130.

<sup>82</sup> Enbiya 21/6; Mülk 67/28; Kasas 28/82; Araf 7/36.

<sup>83</sup> A'raf 7/80-84; Şuâra 26/166-168.

<sup>84</sup> En'am 6/6; Nuh 71/25; Enfal 8/54; Hakka 69/9.

<sup>85</sup> İbrahim 14/ 28; Kasas 28/58; A'raf 7/94-95; En'am 6/42-44; Nahl 16/112.

<sup>86</sup> Hud 11/116-117; Araf 7/164-165; Mâide 5/79.

<sup>87</sup> Bakara 2/87; Fussilet 41/15; Zuhuruf 43/7-8; Muhammed 47/13; Rum 30/9; Meryem 19/74; Ahkaf 46/20; Araf 7/75-76; Mü'minûn 23/46.

<sup>88</sup> Kasas 28/ 4-5; Araf 7/4-5; Enbiya 21/11-15; Enfal 8/39; Araf 7/74; Ankebut 29/30; Hud 11/84.

<sup>89</sup> Ankebut 29/40; ayrıca bkz. Âl-i İmran, 3/137; Yunus 10/13.

<sup>90</sup> En'am 6/65.

mensup olanların zulmüdür.<sup>91</sup> Bu ayette dikkat çeken en önemli husus, toplumsal parçalanmaların, ilahi ceza biçimleri arasında olmasıdır. *"Bu uyumsuzluk bir yanda aşırı bir yoksulluğun, öte yanda inanılmaz servet birikim tarzını alabildiği gibi; iki veya daha çok devlet, iki veya daha çok parti arasında uzlaşmaz siyasal çatışmalar biçiminde de olabilir. Hatta aynı dinin çeşitli mezhepleri arasında dini müsamahasızlık biçiminde de kendini gösterebilir. Bütün bu durumlarda insanları birbirinden ayıran sorunlar, sonunda çok büyük toplumsal sefalet, karışıklık ve ekonomik kayıpla sonuçlanan şiddet yoluyla çözüme kavuşturulur. Kur'an'ın ifadesiyle bu, kavimlerin kötü amelleri karşılığında aldıkları ilahi azaptır."*<sup>92</sup>

*"Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler."*<sup>93</sup> Yani diyebiliriz ki; toplumlar da bireyler gibidir, mühletleri dolunca yok olurlar. Fakat insanın ölümü ile toplumun yok oluşu arasında bir fark vardır; insanın ölümü -her ne kadar sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürmekle ömür uzatılabilse de- engellenemez. Bunun yanında toplumların yok oluşlarının önüne geçilebilir. Allah'ın peygamberler göndermesi, toplumu uyarması ve kendilerini düzeltmeleri için fırsatlar vermesi bunun içindir.<sup>94</sup> Ayrıca, ayette bahsedilen ecel, sadece helak edilerek tamamen tarihe karışma anlamına gelmez. Toplumun hâkimiyetini yitirmesi, asimile olması, başka toplumların yönetimi altına girilmesi, tarihteki etkinliğini kaybetmesi ve medeniyetin çökmesi gibi durumlar da birer yok oluştur.<sup>95</sup> Tarih, benzer şekillerde ortaya çıkan, parlak dönemlerini yaşadktan sonra da gerileyip çöken medeniyetler yığınının gözlerimizin önüne sermektedir.<sup>96</sup>

Ayetlerde dikkat çekilen hususlardan biri de toplumsal bozuklukların, toplumun en üst tabakasındakiler arasında başlamış olduğudur.<sup>97</sup> Bu kesimde bulunan ahlaki bozukluklar, toplumun tamamına sirayet etme eğilimindedir. Onların bu tür davranışlarına tepki göstermeyen ve boyun eğen toplumun çöküşü, artık kaçınılmaz olur.<sup>98</sup> Toplum artık yıkılma noktasına geldiği zaman, o

<sup>91</sup> Bu üç ceza biçimin Hz. Peygamber'e karşı olanların da başına geldiği şeklindeki yorumlar da bulunmaktadır. Buna göre üstten gelen azap, Hendek Savaşı'nda ortaya çıkan ve müttefikler ordusunun dağılmasına sebep olan fırtınadır. Alttan gelen azap, Mekke halkının yaşadığı 7 yıl süren kuraklıktır. Müşrikler de büyük umutlarla bizzat kendileri başlatmış oldukları savaşlarda yenilgiye uğramışlar ve müslümanlara esir düşmüşlerdir. M. Sıddıkî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, 30 (Mevlana Muhammed Ali'nin İngilizce Mealinden nakletmiştir.)

<sup>92</sup> M. Sıddıkî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, 31.

<sup>93</sup> A'raf 7/34; ayrıca bkz. Yunus 10/49; Hicr 15/4-5.

<sup>94</sup> Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara, 2015, 66-67.

<sup>95</sup> En'am 6/133; Hud 11/57; İbrahim 14/19; Fatır 35/16; Meâric 70/41; İnsan 76/28; ayrıca bkz. Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 63, 83; M. Sıddıkî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, 49.

<sup>96</sup> A. Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, 20.

<sup>97</sup> Mümin 40/29; İsrâ 17/16; Ahzab 33/67-68; Sebe 34/34-35.

<sup>98</sup> Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 264; Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 82.

toplum içerisindeki bir grup hakimiyeti ele geçirir. Bu durum Kur'ân'da geçen "müdâvele" kavramının açılımıdır. "*İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz.*"<sup>99</sup> Görüldüğü üzere müdâvele yasası, son derece umumi ifadeler kullanılarak açıklanmıştır.

Kur'ân, gelip geçici değerler karşısında, kalıcı değerlerin seçilmesi gerektiğini vurgular.<sup>100</sup> "*Tarihsel süreç, insanlık için değerli olanı korumak, onun dışında kalanların yok olmasına izin vermek eğiliminde olması dolayısıyla seçmecidir.*"<sup>101</sup> Bu nedenle Allah, birçok ayette, inananların üstün geleceğini ifade etmektedir.<sup>102</sup> Bu ilahi yardım vaadi, Allah'ın tarihe doğrudan müdahale edip, durumu müminlerin yararına çevirmesi şeklinde algılanmamalıdır. Dünya hayatında başarılı olmanın şartlarından birisi de inançtır. Ama başarı için tek başına yeterli olmayıp, gereken diğer şartlar gerçekleşmedikçe, yardım da gelmeyecektir. Nitekim Uhud Savaşı esnasında Müslümanların tecrübe ettikleri durum buna bir örnektir.<sup>103</sup>

## 2. Tarihi Kaynak Olarak Kur'ân'ın Sınırlılıkları

### 2.1. Tarih Kitabı Olmaması

Tarih, toplumların geçmişte meydana getirdikleri olayları, zaman ve mekan belirterek, illiyet prensibi dahilinde inceleyen bir bilimdir.<sup>104</sup> Bu açıdan bakıldığında Kur'ân, bir tarih kitabı değildir ve böyle olması da beklenemez. Geçmiş, gelecek ve şimdiki zamana dair çok zengin açıklama ve yorumlarda bulunmasına rağmen, onun bir tarih kitabı olarak değerlendirmek imkansızdır. Çünkü Kur'ân tarihi olayları anlatmak için gönderilmemiştir.<sup>105</sup> Kur'ân, tarihi malzemeyi sunarken, insanlara tarihi bilgi vermeyi veya geçmiş toplumları tanıtmayı amaçlamaz. Onun bu hususları anlatma amacı, muhataplarının ders ve ibret almalarını sağlamak, geçmiş toplumların yapmış olduğu hataları yapmamaları için onları uyarmak ve zor durumdaki inananları teselli etmektir. Bu nedenle anlatılan olayların çoğunda kahramanların isimleri, zaman ve mekan gibi ayrıntılar yer almaz. "Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var."<sup>106</sup> ayeti, Kur'ân'ın bütün peygamberleri ve bütün tarih meselelerini anlatan bir tarihi araştırma kitabı olmadığına işaret eder.<sup>107</sup> Kur'ân'ın sunmuş olduğu malumat, İslam/insanlık tarihinin akışı içerisinde, Kur'ân'ın indiriliş amacına hizmet edebilecek genel hususların zikredilmesinden ibarettir.

<sup>99</sup> Âl-i İmran 3/140; bu konu hakkında bkz. Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 256-259.

<sup>100</sup> Rad 13/17; Nahl 16/128.

<sup>101</sup> M. Sıddıkî, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, 17.

<sup>102</sup> Nisa 4/141; Bakara 2/249; Enfal 8/19,65-66; Mu'min 40/51.

<sup>103</sup> Özsoy, *Sünnetullah*, 123-124.

<sup>104</sup> Öztürk, *Tarih Felsefesi*, 23.

<sup>105</sup> Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 99; Şulul, "İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi", 91.

<sup>106</sup> Mümin, 40/78.

<sup>107</sup> Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 99.

Kur'ân-ı Kerim incelendiğinde, "tarih" kelimesinin geçmediği görülmektedir. Fakat tarihi anlatmak amacıyla "haber"<sup>108</sup>, "nebe"<sup>109</sup>, "kıssa"<sup>110</sup>, "hadis"<sup>111</sup> ve "ustûre/ esâtir"<sup>112</sup> gibi çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Kur'ân bildiğimiz anlamda bir tarih kitabı değildir. Fakat içinde önemli miktarda tarihi bilgi içeriyor olması da, gözümüze çarpan açık bir gerçektir. Kur'ân, bu geniş tarihi malumatı, aşına olduğumuz tarih anlayışından farklı bir tarih anlayışı ile sunar.<sup>113</sup> Kur'ân bu tarih anlayışının büyük bir kısmını kıssalar ile inşa etmektedir. Kıssaların, Kur'ân'ın üçte birini, yarısını, üçte ikisini, dörtte üçünü oluşturduğu şeklinde farklı kabuller vardır.<sup>114</sup> Bahsedilen oranlar, Kur'ân'ın ne kadar çok tarihi malzeme içerdiğini gözler önüne sermektedir. Böylesine önemli miktarda bilgi içeren bir kitap, elbette ki tarihçiler için vazgeçilmez bir kaynak olmaktadır. Kur'ân'ın tarihe kaynak olmasının yanında, Kur'ân'ın sunduğu bilgi kaynaklarından birisinin de tarih olması, Kur'ân'ın tarihe ne kadar büyük bir önem atfettiğini göstermektedir.<sup>115</sup> Kur'ân'ın büyük bir oranını oluşturduğunu belirttiğimiz bu kıssalarda, peygamberlerin hayatı, görevlerini yerine getirirken yaşadıkları zorluklar, verdikleri mücadeleler, çeşitli kavimler ve milletler, bunların sosyo-politik, dini ve ahlaki durumları ile zalim ve adil yöneticiler anlatılmaktadır.<sup>116</sup> Kur'ân bir tarih kitabı veya ansiklopedisi olmadığı için, bütün peygamberlerin kıssalarına yer verilmemiştir. Zikredilen kıssalar da kronolojik bir düzende anlatılmazlar. Farklı sure ve pasajlarda, ufak farklılıklarla tekrarlandığı da görülmektedir. Mesela Nuh tufanından ona yakın yerde, Hz. Musa'nın firavun ile mücadelesinden de yirmiye yakın yerde bahsedilmiştir.

Kur'ân'ın nazil olduğu dönem için tarih, sadece peygamberlerin kıssaları ve geçmiş toplumların hikayelerinden ibarettir. Fakat Hz. Peygamber'den sonra, Kur'ân'ın nüzûl dönemi de tarihin alanına dahil olmuştur. Kur'ân'ın, nüzûl dönemi ile inkar edilemeyecek kadar açık olan irtibatı sayesinde, Hz. Peygamber dönemi için de önemli bir kaynak olduğunu söylememiz mümkündür. Hz. Peygamber ve Müslümanlara dair bahsedilen olay ve olguların işaret edildiği ayetler, bize siyer ve megâzî bilgileri sunmaktadır.<sup>117</sup> Örnek verecek olursak, Hz. Peygamber'in aile hayatına ışık tutacak bilgileri Ahzab, Nur ve Tahrim surelerinde bulabiliriz. Enfal suresinde Bedir Savaşı ile ilgili, Al-i İmran Suresinde Uhud ile ilgili, Ahzab suresinde Hendek ile ilgili, Fetih suresinde Hudeybiye ile ilgili ve Tevbe suresinde Tebuk seferi ile ilgili bilgiler

<sup>108</sup> Tevbe 9/94; Neml 27/7; Kasas 28/29.

<sup>109</sup> Mâide 5/ 27; En'am 6/34; Araf 7/ 101; Hud 11/100; Sad 38/67; Teğabun 64/5.

<sup>110</sup> Âl-i İmran 3/62; Araf 7/176; Yusuf 12/3, 111; Kasas 28/25.

<sup>111</sup> Yusuf 12/101; Gâşîye 88/1.

<sup>112</sup> En'am 6/25; Enfâl 8/31; Nahl 16/24; Mü'minûn 23/83; Furkan 25/5; Neml 27/68; Ahkaf 46/17; Kalem 68/15; Mutaffifin 83/13.

<sup>113</sup> Bu husus hakkında bkz. Korkmazgöz, *Kur'ânda Tarih Algısı*.

<sup>114</sup> Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, iv, 37.

<sup>115</sup> Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, iv.

<sup>116</sup> Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 10

<sup>117</sup> Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 11.

edinebiliriz. Bunların dışında Kur'ân, siyer ve megâziye dair daha birçok malumatı bizlere sunar. Bu malumatı içeren ayetlerde, hangi olay veya olgudan bahsedildiği bazen kolayca anlaşılırken, bazen net çıkarımlarda bulunmak zor olmaktadır. Çünkü bizim için sadece metnin bağlamından ve diğer benzer pasajlardan hareketle tasavvur edilebilen hususların, o dönemdeki muhatapları tarafından bilindiği varsayılmaktadır.<sup>118</sup>

Rudi Paret, Kur'ân'daki helak kıssalarından da, Hz. Muhammed'in hayatına ışık tutabilecek ayrıntılar çıkarabileceğimizi savunur. Ona göre Kur'ân'ın kaynağı bizzat Hz. Peygamber'dir. O, kendi yaşamış olduklarını tarihi şahsiyetlere aktararak anlatmıştır. Bu sebeple helak kıssaları Hz. Muhammed'in biyografisi için dolaylı da olsa kaynaklık vazifesi görmüş olur. Örneğin Kur'ân'da anlatıldığına göre, önceki peygamberler ve inananları, şehirden veya ülkeden sürülmekle tehdit edilirler. Fakat aslında bu tehdidi işitenler Hz. Muhammed ve ona tabi olanlardır.<sup>119</sup> Burada Paret'in bu düşüncesine, Kur'ân'ın ilahi vahiyleri içeren bir kitap olduğuna inanıyor olmamız dolayısıyla katılmamakla birlikte, kıssaların dolaylı olarak siyere kaynaklık edebileceği fikrini reddetmeyi de doğru bulmuyoruz. Çünkü Kur'ân, indiği dönem ile irtibat içerisindedir. İnen vahiyler, Hz. Peygamber ve inananların o zamanki durumlarına ve ihtiyaçlarına göre inmekteydi. Bu sebeple kıssaları anlatan ayetlerin, nazil oldukları zaman ile bağlantıları ortaya konulup, o dönem ile ilgili ayrıntılar elde etmek pek tabii mümkündür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kur'ân bir tarih kitabı olmamasına rağmen, ihtiva ettiği haberler, tarihi bilgiler, olaylar ve olgulara dair yorumlar ile İslam tarihi ve siyere kaynaklık etmektedir. Müslüman tarihçiler, Kur'ân'ın ihtiva ettiği bu öz malumatı, elde etmiş oldukları rivayetler ile genişleterek, siyer, megâzi ve kısas-ı enbiyâ türünden eserler telif etmişlerdir. Ayrıca Kur'ân, İslam tarihinin yanında, dinler tarihi, medeniyetler tarihi, devletler tarihi, sosyal tarih, dünya tarihi gibi müstakil tarih ilimlerine de gerekli materyali sağlayan bir kaynaktır.<sup>120</sup> Bunun dışında Kur'ân, insanlara tarih bilinci kazandırmakta, geçmişini tanıyıp geleceğe yönelik adımları sağlam basmayı amaçlamaktadır.

## 2.2. Tafsilatlı Olmaması

Kur'ân'daki tarihi veriler, tarihten haber vermek değil, tarihten ibret almak amacını taşır. Kur'ân hidayet kitabı olduğu için, tarihi de hidayet amacına matuf olarak kullanır; tarihi olaylar üzerinden insanlara rehberlik eder. Bu rehberliği ile insanlardan, geleceklerini doğru bir biçimde inşa etmelerini ister. Bu amaca hizmet etmeyen zaman, mekan ve kahramanların isimleri gibi ayrıntılar zikredilmez. Kur'ân bu sebeple olay ve olgulardaki teferruatları değil,

<sup>118</sup> Paret, *Kur'ân üzerine Makaleler*, 54.

<sup>119</sup> Paret, *Kur'ân üzerine Makaleler*, 130-132.

<sup>120</sup> Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, 147-153; Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 10-11.



kendi gayesine uygun olanı ve o dönemde ihtiyaç duyulan esas noktayı vurgulayarak aktarır.<sup>121</sup>

Kur'ân'ın tarihi olaylarda zaman ve mekan zikretmemesi, aynı zamanda toplumun ihtiyacı ile ilgili bir durumdur. İhtiyaç duyulmayan bilgiler yerine, dini-ahlaki problemlerin tespiti ve çözümüne katkı sağlayan hususlar zikredilmiştir.<sup>122</sup> Örneğin Bakara Suresi'nin 259. ayetinde bahsedilen kasabanın Beytü'l-Makdis olduğu rivayet edilir. Fakat bunun bilinmesinde herhangi bir fayda mülahaza edilmez.<sup>123</sup> Hz. Peygamber'in hayatındaki en önemli şahıslardan Kur'ân'da bahsedilmez. Hz. İsa'nın annesi Meryem, Kur'ân'da kıssası anlatılanlardan biri iken, hatta Meryem adında bir sure varken, Hz. Peygamber'in annesi hakkında hiçbir malumat yoktur. Hz. İbrahim hakkında birçok pasajda bilgi verilir; fakat onu yakmak isteyen zalim yöneticinin kim olduğu hakkında ayrıntılı açıklama yapılmaz. Hz. Musa hakkında birçok ayet varken, Firavun'un kim olduğu belli değildir. Müslümanlar tarafından Hızır olarak tanınan, Kur'ân'da "bilge kul" ifadesi ile zikredilen kişinin kim olduğu hakkında da bilgimiz yoktur.<sup>124</sup>

Kur'ân'da şahıs isimlerinin zikredilmemesinin sebeplerinden biri de; ismi değil vasfı yüceltmek veya tahkir etmektir. İsim zikretmek suretiyle hüküm veya yargıyı sadece o isimle sınırlamayan Kur'ân, evrenselliğini bu şekilde de göstermiştir. Örneğin, Zümer Suresinin 33. ayetinde Hz. Peygamber'i tasdik eden Hz. Ebu Bekir'den bahsedildiği, Kevser Suresi'nde kastedilenin ise As b. Vail olduğu rivayet edilir. Fakat kimin kastedildiğinden daha önemli olan, bu vasıfların övülmesi veya yerilmesidir.<sup>125</sup> Bu durum, isim zikredilen az sayıdaki ayette de bu şekildedir. Ebu Leheb'in adının zikredilmesi, onu "Ebu Leheb" yapan davranışlarının tahkir edilmesi ve inananlara bu şekilde ibret olması içindir.<sup>126</sup>

Kur'ân'da peygamberlerin ve geçmiş kavimlerin kıssalarına sıkça yer verilir. Fakat Kur'ân hiçbir kavmin, milletin veya devletin tarihi gelişimini anlatan bir tarih kitabı değildir. Bu kıssalarda amaçlanan husus; bu kavimlere iktidar ve refahı getiren veya tam tersi çöküşlerine sebep olan nedenlerin ortaya konulması ve hedeflenen ahlaki hassasiyetin inşa edilmesidir. Kur'ân aslında hadiseleri değil, bu hadiselerin arka planındaki ahlaki durumu konu edinir.<sup>127</sup> Kur'ân'ın tarih anlayışında önemli olan soru "nasıl" değil, "niçin"dir.<sup>128</sup> Aynı

<sup>121</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 172; Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 45; İslamoğlu, *Kur'ânı Anlam Yöntemi*, 136; Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 38; Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 58; Adnan Demircan, "Kur'ân'ın Nüzül Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İstem*, sayı: 4, Konya, 2004, 55.

<sup>122</sup> Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 58-59.

<sup>123</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 187.

<sup>124</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 136.

<sup>125</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 188.

<sup>126</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 136.

<sup>127</sup> M. Sıddıki, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, 62.

<sup>128</sup> Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 15.

durum Hz. Peygamber'in siretini anlatan ayetler için de söz konusudur. Kur'an bu hususları, tarihi kayıt altına almış olmak için zikretmez.<sup>129</sup> Bu sebeple gereksiz açıklama ve ayrıntılara yer vermez, herkes tarafından bilinen olaylara da yalnızca göndermelerde bulunur.<sup>130</sup> Rudi Paret'in şu sözlerini de böyle anlamak gerekir; "*Muhammed'in tebliğleriyle döneminde olup bitenleri tespit etmek gibi bir niyeti yoktu. O olup-bitenlerin herkesçe bilindiğini farzediyordu. Onun tek düşüncesi dini görevini yerine getirmek ve bir yandan tebliğ etmek zorunda olduğu müjdeli mesaj, diğer yandan ilahi azap tehdidi ile kavmini kurtuluş yoluna iletmektir. Bu yüzden Kur'an'daki tarihi olaylarla ilgili imalı ifadeler bir tarihçi için konuyu açıklayıcı olmaktan, çok daha kafa karıştırıcıdır.*"<sup>131</sup> Buna örnek olarak, Bedir savaşı hakkında nazil olan ayetleri verir. Ona göre bu ayetler öylesine kapalıdır ki, tarihçiler tarafından toplanmış olan rivayetlerle bunları telif etmek imkansızdır. Diğer gazveler hakkında nazil olan ayetler de aynı durumdadır. Arap tarihçilerinin konu hakkında edinmiş olduğu rivayetler de olmasa, zihnimizde sağlıklı bir tablo çizmek de mümkün olmayacaktır.<sup>132</sup>

Biz Paret'in, Kur'an'dan faydalanmanın kafa karışıklığına sebep olması gibi sözlerini abartılı buluyoruz. Kur'an ayetleri incelenip konularına göre tasnife tabi tutulduğu takdirde görülecektir ki; Hz. Peygamber dönemini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Kur'an ilahi kaynaklı bir kitaptır ve elimizde olan en sahih kaynaktır. Fakat sadece Kur'an'a bağlı olarak yapılan tespitler konunun ana hatlarını belirleyecek boyuttadır. Ayrıca bu tespitler her zaman Kur'an'da doğrudan sunulmaz; bazen araştırmacının çıkarımlarda bulunması gerekmektedir.<sup>133</sup>

Siyer ile ilgili çalışmalarda ana çerçeveyi belirleyen kaynak Kur'an olmalıdır. Araştırmacı, konu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan bütün ayet ve pasajları incelemelidir. Konu ile alakalı her ayet, Rasulullah'ın o anki durumu, yaşadıkları ve psikolojisi gibi hususlara işaret eder. Ayetler arasındaki ufak farklılıklar bile, anlatılmak istenen anlamamıza yardımcı olabilir. Benzer ayet ve ayet grupları, birbirini destekler ve ifadeyi güçlendirir.<sup>134</sup> Fakat belirtmek gerekir ki, nüzül döneminin tarihi, sadece Kur'an'a dayanarak yazılamaz. Kur'an burada bilgi kaynaklarından esas olanıdır. Diğer kaynaklardaki malumatı göz ardı ederek, olgu hakkında yeterli bir çalışma ortaya koymak zordur.<sup>135</sup> Diğer kaynaklardaki malumat, Kur'an'a arz edilerek, kullanılmalıdır. "Siyer bahislerinin temel prensip ve esas bilgilerini, benzetmek

<sup>129</sup> M. Sıddıkî, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, 11.

<sup>130</sup> Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 21.

<sup>131</sup> Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, 127.

<sup>132</sup> Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, 128.

<sup>133</sup> Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 16-17; Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kuran'ın Değeri ve Önemi", 13-14.

<sup>134</sup> Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 12-14; Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'an'ın Değeri ve Önemi", 15.

<sup>135</sup> Demircan, "Kur'an'ın Nüzül Dönemi Putperest Araçları İçin Kaynaklığı Üzerine", 57.

yerinde olursa siyer binasının plan, temel ve direklerini Kur'ân ayetleriyle kurmak, binanın geri kalan kısımlarını ise başta sahih hadisler olmak üzere tali derecedeki metinlerle inşa etmek gerekir."<sup>136</sup>

### 2.3. Kur'ân'ın Düzeni

Hız. Peygamber'e nazil olan vahiyler, pek çok sahabe tarafından ezberlenmiş ve vahiy katipleri tarafından da kayıt altına alınmıştır. Vahyin tamamlanması ve Hız. Peygamber'in vefatından sonra, ilk olarak Hız. Ebu Bekir döneminde bir araya getirilen Kur'ân, Hız. Osman döneminde günümüzdeki tertibine kavuşmuştur.<sup>137</sup> Bugün bütün Müslümanlar tarafından okunan Kur'ân nüshası, Hız. Osman'ın hilafeti sırasında Zeyd b. Sabit başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanmış olan mushaftır. Surelerin mushaftaki tertibinin kim tarafından belirlendiği meselesi, İslam bilginleri arasındaki ihtilafli konulardan biridir. Bazılarına göre mevcut düzen tevkifi, bazılarına göre ise sahabe'nin içtihadı sonucu oluşan bir tertiptir. Üçüncü bir kesim ise, hem tevkifi hem de içtihadı olduğunu söylemek suretiyle, diğer iki görüşü uzlaştırmak istemiştir.<sup>138</sup>

Kanaatimizce Kur'ân'ın tertibi, Hız. Osman'ın Zeyd b. Sabit başkanlığında kurmuş olduğu komisyon tarafından oluşturulmuş, içtihadı bir tertiptir. Mevcut mushafta takip edilen bu sıralamanın surelerin uzunluğuna göre yapılmış olduğu müşahede edilmektedir.<sup>139</sup> Bazen bu kritere uyulmadığı görülse de, sureler en uzundan başlayıp, en kısaya doğru sıralanmaya çalışılmıştır. Enfal ve Tevbe Surelerinin tek bir sure olarak düşünülmesi nedeniyle bu sureler, en uzun sureler arasında yer almıştır. Tevbe Suresi'nde besmelenin olmaması, bu surenin Enfal suresinin devamı olarak kabul edilmesi nedeniyle.<sup>140</sup> Surelerin tertibinin içtihadı olmasıyla birlikte, ayetlerin sure içerisindeki tertibi Hız. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Nazil olan her bir pasajın, hangi surenin hangi kısmına konulacağını vahiy katiplerine bildirmiştir.<sup>141</sup>

Kur'ân'ın mevcut tertibi, Kur'ân'ı tarih kaynağı olarak kullanmayı zorlaştıran bir unsurdur. Fakat Hamidullah'ın da ifade ettiği gibi, "Bu mesele Kur'ân metninin sahihliğine zarar vermez ki, bizi burada ilgilendiren şey metnin sahihliğidir."<sup>142</sup> Karşılaşılan bu zorluk, Kur'ân ayetleri ve surelerinin nüzül zamanları tespit edilerek aşılmalıdır.

<sup>136</sup> Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", 16.

<sup>137</sup> Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2014, 69-95; Birşık, "Kur'ân", 384-385.

<sup>138</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 58; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 103-05.

<sup>139</sup> Suyutî, *İtkân*, 137.

<sup>140</sup> Sülün, *Kur'ân Kılavuzu*, 130; İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 54.

<sup>141</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 56.

<sup>142</sup> Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 52.

#### 2.4. Kronolojik Olmaması

Kronoloji, olayları zamansal olarak birbirine bağlamamızı sağlar. Kronoloji bilgisinin yokluğunda, olayın zamansal olarak yanlış veya eksik bağlanması halinde, tarihi yanlışlıklara (anakronizm) düşmek çok daha kolaydır. Bu sebeple tarihi malumatın doğru bir biçimde değerlendirilebilmesi için kronolojik bir düzende verilmesi gerekmektedir. Tarihi olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkileri ve tarihsel gelişim ortaya konması ancak bu şekilde mümkün olmaktadır.<sup>143</sup>

Siyer ve İslam tarihi çalışmalarında, kaynak olarak Kur'ân'dan faydalanmak, kronolojik bir sıralama takip etmemesi dolayısıyla zordur. Sureler, daha önce de belirtildiği üzere uzun olandan kısa olana doğru sıralanmış, kronolojik bir kompozisyon oluşturulmamıştır. Paret'in de vurguladığı gibi, risaletin ilk yıllarında tebliğ edilen, hızlı bir ritmi olan ve kısa tutulan vahiyler genellikle mushafın sonlarında yer almış; Medine yıllarına ait, kısmen daha uzun vahiyler ise baş tarafa yerleştirilmiştir.<sup>144</sup>

Bize göre Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre okumak, Hz. Peygamber'in nübüvvet seyrini ve nüzûl ortamının gelişimini anlamlandırabilmek adına, mevcut tertibine göre okumaktan daha faydalıdır. Böyle bir okuma ile, 23 yıllık vahiy sürecinin hangi evrelerden geçtiği daha rahat gözlemlenebilir.<sup>145</sup> Nüzûl sırasına göre yapılan okuma, doğal süreci kaybetmeden yapılan okumadır. Vahiy, muhataplarını dini- ahlaki açıdan değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedefini gerçekleştirme sürecinde kendisi de üslup ve içerik bakımından değişimlere uğramıştır. Bütün bunlar, nüzûl sırası esas alınarak yapılmış olan kronolojik bir okuma ile daha iyi idrak edilecektir.<sup>146</sup> Bu kronolojik okumanın, bir siyer eseri eşliğinde yapılmasında da fayda vardır.

Sahabilerden bazılarında ait mushafırlara ve bu konudaki rivayetlere dayanılarak çeşitli nüzûl tertipleri oluşturulmuştur.<sup>147</sup> Bazı oryantalistlerin de kendi nüzûl sıralamalarını oluşturduklarını görmekteyiz. Kur'ân'ın kaynağı olarak, Hz. Muhammed'in zihnini kabul eden oryantalistler, Kur'ân'ı kronolojik olarak düzenlemek suretiyle onun zihin dünyasını anlamaya çalışmışlardır.<sup>148</sup> Bu amaçla ilk liste hazırlayan oryantalist William Muir olmuştur.<sup>149</sup> Fakat bu konudaki en önemli çalışmanın Theodor Nöldeke tarafından yapılan, *Geschichte*

<sup>143</sup> Kazım Dönmez, "Anakronizme Karşı Siret ve Kronoloji İlişkisi", *Siret Semp.*, haz: Tahsin Koçyiğit, Ankara, 2012, 725.

<sup>144</sup> Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, 99.

<sup>145</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 38; Sülün, *Kur'ân Kılavuzu*, 149.

<sup>146</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 46.

<sup>147</sup> Nüzûl sıralamaları için bkz: Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 86-87; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 9 vd.

<sup>148</sup> Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", *Hitit Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, cilt:12, sayı:23, Çorum, 2013, 187.

<sup>149</sup> W. Muir, *The Coran: Its Composition and Teaching*, Pott YoungandCo, London, 1878, 43-47.

*Qorans* olduğunu söyleyebiliriz.<sup>150</sup> Oryantalistlerin bu çalışmalarından sonra, Müslüman dünyasında da nüzûl sırasına dayanan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Abdulkadir Molla'nın *Tefsîru'l Beyâni'l-Meânî*'si, İzzet Derveze'nin *Tefsîru'l-Hadis*'i, Abdurrahman Hasan Habenneke'nin *Meâricu't-Tefekkür*'ü, M. Abid Cabiri'nin *Fehmu'l-Kur'ân*'ı, Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hakk*'ı bu çalışmalara örnek gösterilebilir.<sup>151</sup>

Belirtilmesi gerekir ki, nüzûl tertiplerinden hiçbirisinin yüzde yüz bir doğrulukta olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Kendisine neden Kur'ân'ın indiği gibi tertip edilmediği sorulduğunda, "Şayet insanlar ve cinler bir araya gelseydi, yine de bunu yapmaya güç yetirmezlerdi." diyerek cevap veren İkrime<sup>152</sup>, aslında bu gerçeği itiraf etmektedir. Surelerin kronolojik olarak sıralanması, istisnaları olmakla birlikte, çoğunlukla o surenin başlangıcındaki pasaj dikkate alınarak yapılmıştır. Fakat bütün sureler tek seferde inmemiş, bazıları pasajlar halinde farklı zamanlarda nazil olmuştur. Bu nedenle Mekkî surelerin içinde Medenî, Medenî surelerin içinde de Mekkî ayetler bulunabilmektedir.<sup>153</sup> Mesela Müzzemmil Suresinin 20. ayeti ve Müddessir Suresinin 31. ayetinin Medenî olduğu rivayet edilir, fakat bu sureler Mekkî'dir.<sup>154</sup> Bazı surelerin Mekkî mi veya Medenî mi oldukları hususundaki ihtilaf bu sebeptir.<sup>155</sup>

Surelerin veya ayetlerin Mekkî-Medenî oluşlarını belirleyen kriter, alimler arasında ihtilaflıdır. Kimine göre kriter, mekandır; Mekke'de nazil olan ayetler Mekkî, Medine'de nazil olan ayetler Medenî'dir. Alimlerin bir kısmı da zamanı esas almışlardır; hicretten önce nazil olan ayetler Mekkî, hicretten sonra nazil olan ayetler ise Medenî'dir. Kimi alimler de hitabı esas almışlardır; nüzûl olduğu yer ve zamana bakılmaksızın Mekkelilere hitap eden ayetler Mekkî, Medinelilere hitap eden ayetler Medenî'dir.<sup>156</sup> Bu şekilde farklı kriterlerin benimsenmesi, surelerin Mekkî-Medenî oluşlarındaki ihtilaf sebeplerinden biri olmuştur.<sup>157</sup> Bunlardan en yaygın olanı ve bizce de tercih edileni hicretin esas alınmasıdır. Surelerin Mekke'de mi yoksa Medine'de mi nazil olduklarıyla alakalı olarak sahabeden gelen rivayetler dışında alimler, surelerdeki içerik ve bazı üslup özelliklerini de dikkate alarak tespit etme yöntemine girişmişlerdir.

Kur'ân'dan faydalanmak isteyen tarihçi, ayet ve surelerin kronolojisini mümkün olduğu kadar tespit ederek işe başlamak durumundadır. Ayrıca, sadece

<sup>150</sup> Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", 188; Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, 130

<sup>151</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 51; Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", 189-190.

<sup>152</sup> Suyutî, *İtkân*, I, 130.

<sup>153</sup> İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi*, 44; Sülün, *Kur'ân Kılavuzu*, 150; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 8; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 62.

<sup>154</sup> Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, II, 915, 917.

<sup>155</sup> Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 8.

<sup>156</sup> Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I, 8; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 103.

<sup>157</sup> Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 62.

surelerin kronolojik sıralamasının değil, ayet ve surelerin nazil oldukları tarihin de tespitinin yapılması gerekmektedir. Bunun için, Kur'ân'ın nüzûl sırası ile oluşturulmuş listeler, siyeri kronolojik olarak anlatan eserler, esbâb-ı nüzûl rivayetleri ve tefsir kitaplarından faydalanmak gerekmektedir. Fakat bütün bu çabalar sonunda oluşturulan kronolojik sıranın, tam olarak sağlanamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Kesin bir nüzûl sıralaması oluşturulsa bile, Kitab-ı Mukaddes'teki gibi tarihin seyrini merkeze alan bir anlatımla karşılaşmamız söz konusu değildir.<sup>158</sup> Mevcut sıralamalar, Kur'ân'ın indiriliş amacına binaen yapılan okumalarda büyük bir sorun teşkil etmemesine rağmen, bilimsel incelemeler yapacak olan tarihçi için yetersiz gelecektir.

### 2.5. İbret Alınacak Tarzda Anlatım

Tarihi haberlerin Kur'ân'da zikredilmesinin birtakım hikmetleri bulunmaktadır.<sup>159</sup> Bunlardan biri, ilahi yasaların keşfedilmesini sağlamaktır.<sup>160</sup> Kur'ân'da sıklıkla ve farklı kelimelerle insanlar akıllarını kullanmaya davet edilirler. İnsana düşünmesi, akletmesi, bilgi üretmesi ve bunları insanın kendisine, doğaya ve tarihe bakarak yapması emredilir.<sup>161</sup> Allah'ın varlığını, hakimiyetini ve kudretini delillendirmek, tarihi haberlerin zikredilme sebeplerinden birisidir.<sup>162</sup> "Kur'ân, tarihen sabit olan Nuh ve gemi halkının kurtuluşunu, Hud ve Yusuf kıssasını, İbrahim'in ateşten kurtuluşunu, Firavun'un helakini, Bedir savaşında zahiri sebepler açısından kuvvetli olanın değil de zayıf olanın zafer kazanmasını, insanlara Allah'ın uluhiyetinin ve kudretinin ayetleri olarak ifade etmektedir.<sup>163</sup> Yine bu tarihi haberler, vahyin Allah'tan geldiğini ve Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu göstermektedir. Hiçbir ilahi kitabı okumamış olan Hz. Peygamber'in, geçmiş peygamber ve kavimlerin hikayelerini anlatan ayetler okuması, onun peygamberliğinin delillerinden sayılmaktadır.<sup>164</sup> Kur'ân'da bulunan tarihi bilgilerin, özellikle geçmiş peygamberlerin kıssalarının aktarılma gayelerinden biri de, Hz. Peygamber ve inananları teselli etmektir.<sup>165</sup>

Bütün bunların yanında, Kur'ân'ın tarihe geniş yer vermesinin asıl sebebi, muhatapların ibret almasını sağlamaktır. İbret, görüleni marifetten sonra, henüz görülmeiyeni bilmeye yarayan vesiledir.<sup>166</sup> Buna göre ibret; somut sayesinde soyutu, görünen sayesinde görünmeyeni, bilinen sayesinde

<sup>158</sup> Demircan, "Kur'ân'ın Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", 56.

<sup>159</sup> Bkz. Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 63-75.

<sup>160</sup> Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 21; Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, 91; Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 28-29; Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 74.

<sup>161</sup> Şulul, "İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi", 94.

<sup>162</sup> Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 28,67.

<sup>163</sup> Korkmazgöz, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, 69.

<sup>164</sup> Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 57.

<sup>165</sup> En'am 6/33-34; Hud 11/120; Enfal 8/65-66.

<sup>166</sup> İsfahanî, *Müfredat*, 370.

bilinmeyi, geçmiş sayesinde geleceği idrak etmeye yarar.<sup>167</sup> Kur'ân tarihi olayların akıl konusu olduğunu ve tefekkür edilmesi gerektiğini belirtir. "Şu halde ibret alın ey akıl sahipleri"<sup>168</sup> Tarih sadece geçmiş hakkında anlatılan hikayelerden ibaret değildir. Aynı zamanda, insanların önündeki uçurumları haber veren bir uyarı, varlık denizindeki tehlikeleri görmeye yarayan bir fenerdir.<sup>169</sup> Tarihi aktarmakla Kur'ân, geleceğe dair yol gösterici öğütler vermektedir.<sup>170</sup>

Kur'ân, muhataplarını dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak ve insanlara doğru yolu göstermek için gönderilmiş son ilahi kitaptır. Ana gayesi hidayet olan bu kitabın, her ayeti de bu gayeyi gerçekleştirmek için vahyedilmiştir. Tarihi, Kur'ân'da bulunan tarihi bilgi ve hikayelerin de bu amaçla zikredildiğini unutmamalıdır.

### **Sonuç**

Kur'ân bir tarih kitabı değildir ve ihtiva etmiş olduğu tarihi malumat, tarihi bilgi vermek amacıyla değil, bilinç oluşturmak amacıyla zikredilmiştir. Peygamber kıssaları, geçmişte yaşamış toplumlar, tarihi olaylar ve olgular, yani bütün bu tarihi malumat, ibret alma ve dersler çıkarmayı amaçlayan bir üslupla anlatılmıştır. Bu sebeple bu amaca hizmet etmeyen ayrıntı ve açıklamalara yer vermez. Buna ek olarak, Kur'ân'ın tertibi de tarih açısından ondan faydalanmayı zorlaştıran bir unsurdur. Kur'ân'ın tarihi bilgileri; zaman, mekan ve kahramanlar gibi tarih için önemli unsurları zikretmeden vermesi de, onun tarihi kaynak olarak kullanımındaki sınırlılıklarından birisidir.

Fakat karşılaşılan bütün bu zorluklara rağmen göz ardı edilmemesi gereken bir husus vardır: Kur'ân bir tarihi için kullanılabilir en sahih kaynaktır. Çünkü o, Allah tarafından Peygamberine gönderilen vahiylerden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'e indiği şekliyle günümüze kadar gelmiştir. Her türlü tahrifat, eksiltme ve eklemeye karşı muhafaza edileceği garantisini taşımaktadır. Kur'ân, tarihi malumatı herhangi bir savunma ve temize çıkarma olmadan tahrif etmeden, sözü evirip çevirmeden olduğu gibi anlatmaktadır. İnmiş olduğu dönem için muasır yani birincil bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Tarihi malumatın yanı sıra, içermiş olduğu tarih felsefesi ve metodolojisine dair prensiplerle de tarihçiler için büyük önem arz etmektedir.

### **Kaynakça**

Apak, Adem, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kur'ân'ın Değeri ve Önemi", *İstem*, yıl:8, sayı: 16, Konya, 2010, ss.9-18.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, C. I-XII, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1997.

<sup>167</sup> Korkmazgöz, Kur'ân'da Tarih Algısı, 64.

<sup>168</sup> Haşr 59/2.

<sup>169</sup> A. Siddîkî, *Tarihin Yorumu*, 120.

<sup>170</sup> Âl-i İmran 3/137-138.

- Aygün, Abdullah, "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", *Usul İslam Araştırmaları*, sayı:21, İstanbul, 2014, ss.39-66.
- Birişik, Abdülhamit, "Kur'ân: Tarifi ve İsimleri- Tarihi- Tertibi-", *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, ss. 383-388.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîhu'l Buhârî*, y.y., 1315 H.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 2014.
- Çelebi, İlyas, "Sünnetullah", *DİA*, C. XXXVIII, Ankara, 2010, ss. 159-160.
- Çelik, Ahmet, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'an Kıssaları", *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:22, Erzurum, 2004, ss.54-87.
- Çetiner, Bedrettin, *Fatihadan Nâs'a Esbab-ı Nüzûl*, C. I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 2013.
- Demircan, Adnan, "Kur'ân'ın, Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İstem*, Sayı:4, Konya, 2004, s.53-61.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2014.
- , "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, C. XI, Ankara, 1995, ss.360-362.
- Derveze, M. İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, C. I-II, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Dönmez, Kazım, "Anakronizme Karşı Siret ve Kronoloji İlişkisi", *Siret Sempozyumu -I- Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, haz: Tahsin Koçyiğit, Ankara, 2012, ss 723-744.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, C.I-IV, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, y.y., tsz.
- Gül, Ali Rıza, "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt:7, sayı:19, 2015, ss.191-220.
- Halil, İmadüddin, *İslam'ın Tarih Yorumu*, Çev: Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev: Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul, 2013.
- Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihciliği Üzerine*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991.
- İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed. Mufaddal er-Râğıb (425), *Müfredat (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, Terc: Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra yayınları, İstanbul, 2012.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, C.I-II, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut, 1975.
- İslamoğlu, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi: Tefsir Usulü*, Düşün Yay., İstanbul, 2014.
- Koçyiğit, Hikmet, "Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", *Hitit Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, cilt:12, sayı:23, Çorum, 2013, ss.183-201.
- Korkmazgöz, Rıza, *Kur'ân'da Tarih Algısı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.



- Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev: Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Mennâu'l-Kattân, "Esbâb-ı Nüzûl", çev: Erdoğan Pazarbaşı- İbrahim Görener, *Erciyes Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:11, Kayseri, 2001, s.153-171.
- Muir, William, *The Life of Mahomet*, I-IV, Smith ElderandCo, London, 1861.
- , *The Coran: Its Composition And Teaching*, PottYoungandCo, London, 1878.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin b. El-Haccac el-Kuşeyrî (261/874), *Sahîhu Müslim*, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1955.
- Öz, Şaban, "Tarih Felsefesinde 'Tarihin Yasaları' Üzerine", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:11, sayı:11, 2008, ss. 31-44.
- Özkan, Mustafa, "Tarihin Öznesinin Tespitinde, Kur'ân'ın Tarih İlmine Katkısı/ Kaynaklığı Üzerine -Bedir Savaşı Örneği-", *İstem*, yıl:8, sayı:16, Konya 2010, s. 19-33.
- Özsoy, Ömer- Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2014.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara, 2015.
- Öztürk, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2010.
- Paret, Rudi, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, der. ve çev.: Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- Siddikî, Abdülhamid, *Tarihin Yorumu*, Çev: Beşir Eryarsoy, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1978.
- Siddikî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, ter: Süleyman Kalkan, Pınar Yay., İstanbul, 1982.
- Suyutî, Abdurrahman Celalüddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2008.
- Sülün, Murat, *Kur'ân Kılavuzu: Mutlak Gerçeğin Sesi*, Ensar Yay., İstanbul, 2013.
- Şimşek, M. Sait, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Kardelen Yay., Konya, 2013.
- Şulul, Kasım, "İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi", *Divan*, sayı:11, 2001, ss. 91-127.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, C. I-XXX, Mısır,1953/1372.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra, *es-Sünen*, C. I-V, Thk: Abdülvehhâb Abdullatîf, Kâhire, 1964.
- Vahidî, İbnü'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Kahire, 1968/1388.
- Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Yiğit, İsmail, "Kur'ân ve Siretü'n-Nebevi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, İstanbul, 2001, ss. 91-100.